

TARİHİ VE KÜLTÜREL ÇEVRENİN SOSYAL YAPILANMA SÜREÇLERİ

Ayşe Ege Yıldırım

Öğrenci No. 04923806

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ DOKTORA PROGRAMI

ÇEVRE SOSYOLOJİSİ
Doç.Dr. Erol Demir

Haziran 2005

İçindekiler:

Giriş	2
Sosyal Yapılanma ve İlgili Kavramlar	2
Koruma Bilimi Bağlamında Tarihi – Kültürel Çevre.....	3
Kültürel miras ve tarihi – kültürel çevre kavramları.....	3
Koruma kültürünün gelişimi.....	4
Tarihi ve Kültürel Çevreye Toplumsal Bakış Açıları	4
Zaman ve mekan sosyolojisi	4
Toplumsal psikoloji, kimlik ve kolektif bellek.....	6
Tarihi ve Kültürel Çevrenin Ekonomik Dönüşümü	6
Kentsel ekonomi politiğın yeniden yapılanması.....	6
Küreselleşme ve yerellik	8
Turizm ve kültürel mirasın ürünleşmesi.....	9
Türkiye Özelinde Değerlendirme	11
Sonuç	12
Kaynaklar:.....	13

Giriş

Çevre ve toplum arasındaki ilişkiler, karşıtlıklar ve örtüşme alanları, uzun süredir sosyolojinin inceleme ve tartışma konularından biri olagelmıştır. Tarihi ve kültürel çevre de, kültürel miras, kimlik ve aidiyet, turizm ve boş zaman endüstrileri gibi türlü sosyo-ekonomik boyutlarıyla bu tartışmanın bir parçasıdır.

Bu makalede tarihi ve kültürel çevreyi ilgilendiren, dünyada ve Türkiye’de ne tür toplumsal yapılanma (inşa) süreçleri geçirdiği ve bugünkü toplumsal çerçevede nasıl bir konumda olduğu kısaca gözden geçirilmeye ve bunun sonucunda bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Sosyal Yapılanma ve İlgili Kavramlar

Sosyal yapı (*social structure*) terimi ile, toplumun elemanları arasındaki kalıcı, düzenli ve kalıplı ilişkiler ifade edilmekte, bu elemanlar ise kişiler, roller veya kurumlar anlamına gelebilmektedir. Bu tanımlama, deneylerle kanıtlanamayıp nedenselliğe dayalı bir yorum olması ve insanların yaratıcı etkinliğini göz ardı etmesi gibi nedenlerle eleştirilse de, sosyal yapıların da insanın yarattığı bir kavram olması dolayısıyla temel bir kabul görmektedir (Abercrombie ve ark. 1984: 198).

Bu eleştiri ve savunulara koşut olarak, **birey (agent) ile sosyal yapı** arasındaki ilişkiler ile hangisinin daha baskın ve belirleyici olduğu konusunda iki zıt görüş gelişmiş, nihai olarak da bu görüşleri uzlaştıran, diyalektiğe dayalı bir ‘**üçüncü görüş**’ hakim duruma gelmiştir. Çağdaş sosyologlardan Anthony Giddens’in öne sürdüğü **yapılanmacılık (structuration)** kuramı ile de temsil edilen bu uzlaştırıcı görüşe göre, bireyler ve sosyal yapılar karşılıklı bir etkileşim içindedir; bireylerin çevrelerine verdikleri anlamlar kurumlaşarak sosyal yapılara dönüşürken, sosyal yapılar da bireylerin uyguladıkları anlam sistemlerinin parçası olmaktadır.

Doğası gereği sürekli değişim halinde olan insan etkinlikleri, sosyal yapılar ile çeşitli şekillerde etkileşmektedir. Bu etkinlikler, bir yandan belirli yapıları tekrarlayarak ve sağlamlaştırarak, **toplumsal yeniden üretimi (reproduction)** sağlarlar; toplumsal değer, norm ve geleneklerin, zaman içinde kendi halinde akıp giden bir süreklilik ile kuşaktan kuşağa aktarılması bu şekilde olur (Giddens 2000: 619). Bir yandan da, toplumların yaşadığı değişimler ile, değerlerin farklılaşması ve sosyal yapıların **dönüşümü** mümkün olmaktadır. Bu, aynı zamanda insan kültürünün farklı **mekan ve zamanlarda** gösterdiği değişikliklerin temel bir yönünü temsil eder. Bireylerin değer verdiği şeylerin ne olduğu, içinde yaşıyor oldukları kültür tarafından önemli ölçüde etkilenir (a.g.e: 616).

Toplum yaşamının kurulması, yeniden kurulması ve dönüşmesi biçimindeki devamlı süreçlerin dayanağını oluşturan, insanların eylemlerine yüklediği **değer** ve **anlamlar** arasında, **tarihi ve kültürel çevreye** atfedilen değer ve anlamlar da bu çerçevede irdelenebilir. Aşağıda **kültürel miras** ile ilgili verilen, bugün uzman bir disiplin haline gelmiş olan bu konunun temel literatüründeki bilimsel kavramlar, sosyal ve ekonomik olarak yeni anlamlar bulabilmektedir; böylece, tarihi ve kültürel çevre olarak algıladığımız maddi ve manevi olgular, farklı görüntüler almakta, sosyal **imgelere** ve ekonomik **ürünlere (metalara)** dönüşebilmektedir.

Koruma Bilimi Bağlamında Tarihi – Kültürel Çevre

Kültürel miras ve tarihi – kültürel çevre kavramları

Tarihi ve kültürel çevrenin korunması düşüncesinin özündeki ‘kültürel miras’ kavramı, ‘**ulusun ve insanlığın ortak emek, uygarlık ve bellek değerleri**’, ‘yaşam kültürünün zenginliğinin ve geçmişte varılan teknik düzeyin belgesi’ gibi yaygın kabul gören ifadelerle anlatılmaktadır. Konu ile ilgili **yasal tanımlar** ise, dünyada başta **UNESCO** olmak üzere uluslararası örgütlerin ortaya koyduğu kavramsal ve yasal çerçeve, Türkiye’de ise kültür varlığı, tabiat varlığı, korunması gerekli tescilli yapı, sit alanı, gibi tanımları kapsamaktadır.

Kültürel mirasın korunmasının temel nedenlerini, geçmişten bize kalan bu mirasın, bugün bizlerin yaşayarak, yarının kuşaklarına devredeceğimiz, eşsiz ve sonsuz çeşitlilik sunan, yenilenemeyecek bir yaşam ve esin kaynağı olması oluşturmaktadır. İnsanlık ve doğa tarihinin yakından ilişkili olması dolayısıyla, doğal varlıklar da korunması gerekli miras kapsamında yer alır.

Kültürel ve doğal miras, içerdği **tarihi ve çağdaş değerler** yoluyla, **geçmiş ve gelecek arasında köprü** kurar, bireylerin ve toplulukların **kimlik duygularını** destekleyerek toplumsal bütünleşmeyi sağlar, ve böylece toplumların geleceği kurabilecekleri zemini pekiştirir. Bu değerler arasında, süreklilik, tarih, anı, mitoloji, sanat, teknik, özgünlük, enderlik, teklik, çokluk, homojenlik, ekonomi, işlevsellik, eğitim ve belge değeri gibi birçok farklı tür sayılabilir.

Stokols’un belirttiği üzere, çağdaş yaklaşımlara göre **çevre kalitesi**, fiziki konfor, güvenlik gibi ölçütlerin ötesinde, çevrenin taşıdığı psikolojik ve **sosyo-kültürel anlamda ölçülür** (Gökçe 1993: 19). Bu çerçevede, kültürel mirasın bir yandan insanların yaşamlarında süreklilik ve istikrar duygusu kazanma, **kimliklerini** ifade edebilme ihtiyaçlarını karşılamakta, diğer yandan **günlük yaşamın dışına çıkarak** değişik ortamlarda bulunmak için renkli ve zengin fırsatlar sunma gibi işlevleri bulunmaktadır.

Kültürel mirasın UNESCO öncülüğünde öne çıkan ‘**dünya mirası**’ boyutu, onun evrensel geçerliliğini, üzerinde bulunduğu topraklar nerede olursa olsun, dünyanın tüm toplumlarına birden ait olmasını vurgular. Konuyu bu **uluslararası** yönüyle algılamak, günümüzde gittikçe daha çok önem kazanmaktadır.

Türkiye’de de, korumaya ilişkin temel mevzuat, kısıtlayıcı yönleri eleştirilmekle birlikte, koruma pratiğine yerleşmiş çeşitli tanımlar içermektedir. Buna göre **kültür varlıkları**, “tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş, bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan (...) taşınır ve taşınmaz varlıklar”dır. Kültürel mirasın **çevre boyutu** ile ilgili olarak **sit** ve **ören yeri** tanımları, tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan, insan emeği kültür varlıkları ile tabiat varlıklarının birleştiği alanları betimlemektedir. **Çevresel değerli yapı** tanımı ile, kent ve çevre kimliğine katkıda bulunan ve yöresel yaşam biçimini yansıtan yapılar öne çıkmaktadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası belgelerde son

dönemde daha sık geçmekte olan **kültürel peyzaj** kavramı ise, kültürel ve doğal kaynaklar içeren, çeşitli kültürel ve estetik değerler sergileyen coğrafi alanların ve bir kültüre ait yaşam stilini barındıran bölgelerin önemine işaret etmektedir. Bu tanımların hepsinde, toplumsal yapıları oluşturan değerler izlenebilmektedir.

Koruma kültürünün gelişimi

Dünyanın her bölgesinde tarih boyunca dini, ulusal ve ideolojik simge olarak beğeni kazanan yapılar toplumun iradesiyle yaşatılmış, aynı zamanda işlevsel amaçlar için de onarılarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu koruma etkinlikleri ile, daha yakın döneme özgü, bir kültürel görev niteliği de kazanmış olan bilimsel koruma arasında belirgin farklar vardır. **19. yüzyıl Avrupası'nda**, sanayileşme ve modernleşme ile birlikte çevrenin hızla değişmesine ve anıtların yitirilmesine karşı entellektüel çevrede öncelikle beliren tepki, koruma kuramlarının gelişmesine ve onarımların bilimsel bir uğraşa dönüşümüne önayak olmuştur. Yaşanan tartışma ve ileri sürülen görüşler, tarihi yapıların yapıldığı dönemin üslubunda onarılmasını öngören 'üslup birliği', bu yaklaşımı spekülatif, yanıltıcı ve yapı karakterini zedeleyici olmakla eleştirerek anıtları oldukları gibi bırakmayı savunan 'romantik görüş' ve bunları izleyen '**çağdaş restorasyon**' ilkelerinin gelişimi gibi evrelerden geçmiştir (Ahunbay 1996:8-9).

Türkiye'nin koruma tarihi izlendiğinde ise, Osmanlı'nın sonunda başlayan yasal ve örgütsel düzenlemelerin, **Cumhuriyet** devriminin aydınlanmacı kadrolarınca devralınarak koruma etkinliklerine ivme verildiği, belediyelerin anıtların değerine ilişkin bilinçsizlikleri sonucu giriştikleri tahrip edici eylemlerin merkezi yönetim tarafından uyarıldığı görülmektedir. Bir '**üst yapı kurumu**' olarak başlayan koruma olgusu, geniş halk kitlelerine inememiş olmakla birlikte, bu durum ancak son yıllarda değişmeye başlamıştır. Burada, Türk toplumunun Cumhuriyet sonrası yaşadığı **hızlı sosyo-ekonomik değişimler** rol oynamaktadır; farklılaşan toplumsal ihtiyaçları dikkate alan düşünsel, parasal, insani kaynaklara yönelik altyapının, politikaların ve planlama stratejilerinin hayata geçirilememesi nedeniyle koruma bir kalkınma faktörü haline gelememiştir.

Son dönemde görülen, daha farklı gelişmeler arasında, turizm ve kentsel politikadaki bazı yeni eğilimler öne çıkmaktadır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınan, dünyanın diğer bölgelerinde yaşanan sosyolojik ve ekonomik süreçler bir dereceye kadar Türkiye'de de etkisini göstermekte ve bazı sonuçlar vermektedir.

Tarihi ve Kültürel Çevreye Toplumsal Bakış Açıları

Zaman ve mekan sosyolojisi

Brookfield, ortak yaşamın doğal çevreyi, doğal fakat değiştirilmiş çevreyi ve yaratılmış çevreyi kapsadığını, ancak bunların hepsinin sonuçta insan tarafından oluşturulmuş çevreler olduğunu belirtir. Sorokin'e göre ise, fiziksel mekan kendine bağlı kültürel değerlerden soyutlanarak yorumlandığında toplumsal etkileşimler içinde tümüyle anlamsızdır (Gökçe 1993: 18-19). Gerek çevre sorunları, gerekse korunacak çevre değerleri, sonuçta toplumsal ve kültürel **insan davranışlarının bir fonksiyonudur**.

'Doğayı okumak', öğrenilen bir davranıştır, ve toplum içindeki gruplara göre farklılık gösterir. Çağdaş toplumlarda çeşitli konfigürasyonlar içinde görülen, **toplumun çevresi ile ilişki kurma biçimleri**, geleceğe iyi bir miras bırakmayı gözetten toprak

ve kaynak yönetiminden, doğayı ve toplumu keskin ayrımlarla gören ve toprak ile kaynakların sömürüldüğü maksimum yararçı yaklaşıma, araştırma amaçlı ölçülü müdahale öngören bilimleştirmede, toprağı estetik bir 'peyzaj' olarak ele alan görsel tüketime kadar çeşitlilik göstermektedir. '**Peyzaj**' kavramının gelişimi, yapılı olan veya olmayan fiziksel çevrenin **kültürel mal edilişi** bakımından önemlidir. İnsandaki **yer** duygusu da kültürel olarak yapılandırılmakta ve yoğun kuramsal inceleme çabalarına konu olmaktadır.

Herhangi bir olguyu, toplumsal ve ekonomik ilişkiler kümesi içinde ele almayı ilke edinen **sosyolojik bakış açısı**, aynı zamanda geçmiş toplumsal ve ekonomik gelişme süreçlerini de dikkate almak durumundadır. Toplumların sosyolojik özelliklerin farklı zaman ve mekanlara bağlı oluşuna, günümüz araştırmalarında daha çok önem verilmektedir. Ancak **zaman** kavramı aslında uzun süredir yoğun bir sosyolojik uğraş alanı olmuştur; 'doğal zamana' karşılık 'toplumsal zaman'ın varlığı üzerinde durulmuş, zamanın emek, para, verimlilik, boş zaman gibi kavramlarla ilişkisi kurulmuştur. Zaman ile **mekan** kavramlarının birlikte ele alınması da çok çeşitli kuramları doğurmuştur. **Marx ve Engels**, kapitalist sanayileşmenin, hızlı kentsel büyümenin ve tarım, endüstri ve nüfustaki çarpıcı dönüşümlerin sonucunda, '**zamanın mekanı yok etmesi**'nden söz etmiştir (aktaran Urry 1995: 19). **Durkheim**'in üzerinde durduğu, **işbölümünde** mekanik toplumdaki organik topluma dönüşüm ise, yerel coğrafi bağılıkların mesleğe dayalı yeni işbölümleri tarafından zayıflatıldığına ilişkin daha geç dönem görüşleri ile koşutluk göstermektedir.

Soja, yirminci yüzyılın ilk 30-40 yılında, telekomünikasyon araçları, sinema, içten yanmalı motor, uçak, gökdelen, pasaport, görelilik kuramı, psikanaliz gibi çok çeşitli teknolojik ve kültürel değişimlerin, çağdaş **yaşamın mekansal temellerini** ciddi biçimde **dönüştürdüğünü** belirtmektedir.(aktaran Urry 1995: 13). Bu dönemin en belirleyici temalarından olan '**modern dünya**', Berman'ın yaygınca benimsenmiş açıklaması ile, "serüven, coşku, gelişme, dünyayı ve kendimizi dönüştürme olanakları vaat eden (...) coğrafi, etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik tüm sınırları aşan (...) bizleri parçalanma ve yenilenmenin girdabına sürükleyen" (aktaran Urry 1995: 83) ortamlar ve deneyimler olarak mekânın geçirdiği dönüşümlerin boyutlarını ele vermektedir.

Zaman ve mekândaki toplumsal değişimlere ilişkin açıklamalar, modernlik ile sınırlı kalmamış, '**tarihin sonu**' ile ilgili tezler geliştiren, **Fukuyama** ve **postmodernlik** düşüncesinin destekleyicileri tarafından da genişletilmiştir. Bu düşünürler, çağdaş toplumun ilham aldığı tarihsel ilerleyişin durduğu, savunulacak büyük söylem yokluğunda, çoğulculuğun ve çeşitliliğin hüküm sürdüğü üzerinde birleşirler. Buna göre, **imgeler** dünyanın etrafında dolaşırlar; insanlar pek çok düşünce ile temas halindedir, ancak bunların yaşadıkların yerin veya kendilerinin kişisel tarihiyle çok az bağlantısı vardır. Hall ve arkadaşlarına göre ise, yeniden kurulmakta olan dünyamızda, esneklik, çeşitlilik, farklılık ve hareketlilik, iletişim, merkezi güçlerin dağıtılması ve uluslararası olma galip gelmektedir. Süreç içinde, kendi kimliklerimiz, ben duygumuz, kendi öznelliklerimiz değişmektedir (aktaran Giddens 2000: 558-559).

Çağımızda yaşanmakta olan durum, mevcut toplumsal yapıların sistemli yıkılışı ile gelen '**örgütsüzleşme**', ulus-devletle uyumlu toplum bütünlüğünün kayboluşu, ve ekonomik ve toplumsal küreselleşme sonucunda, coğrafi olarak uzak yerlerdeki olayların '**eş-zamanlılığı**' (Urry 1995: 169) özelliklerine sahiptir.

Toplumsal psikoloji, kimlik ve kolektif bellek

Yukarıda anlatılan baş döndürücü yapısal değişimler, insanlık tarihinin çok küçük bir zaman dilimi sayılan son iki-üç yüzyılında, toplum biçimlerinin görece çok büyük oranda farklılaşmasına neden olmuştur. Daha önceki kuşaklara oranla daha belirsiz bir gelecek ile ve sürekli değişim doğuran toplumsal güçlerle karşı karşıya kalınmaktadır.

Bu durumun kent sosyolojisindeki yansımalarından biri olarak, büyük kent yaşamının içerdiği **uyaran zenginliği** ile baş edebilmek için insanlar **kayıtsızlık** ve çekingenlik gibi psikolojik savunma mekanizmaları geliştirmiştir. Öte yandan, bu davranış kalıpları, toplum sağlığının bir gereksinimi olan **toplumsal kimliklerin dağılma tehlikesini** beraberinde getirmektedir. Giddens'ın belirttiği gibi, insan, duygusal deneyimin anındalığını, bireysel ve **kolektif bellekle** aşar; akan zamandan bağımsız, kurumlarca **cisimleştirilmiş bir zaman** yaratır (a.g.e.: 30). Kültürel sürekliliğin ve kimliğin korunmasında, bunları oluşturan değerleri temsil eden **tarihi ve geleneksel fiziksel ortamlar** önem kazanmaktadır. Anıların maddi olarak mekanlara yerleşerek köklendikleri düşüncesinden hareketle, kentler de anıların ve kültürel simgelerin ambarıdır, ve insanların kenti nasıl okuduklarına bağlı olarak çok farklı şekillerde, değiştirilebilir nitelikte, **kolektif yer söylenceleri** ve fanteziler üretilebilmektedir (a.g.e. 41-43).

Bu söylencelerin oluşturulmasında, **tarihi ve kültürel miras** olarak algılanan şeyin nasıl olması gerektiğine dair belirli **beklentiler**, ve bunları temsil eden **'imge'ler** bulunmaktadır. 'Geçmiş'i temsil eden miras, toplumun güncel yaşamından ayrı düşünülürken, 'bugün' ile 'geçmiş' arasındaki ayrım, **tarihi çevrenin karikatürize edilmesine** kadar giden bir süreç başlatabilmektedir. Buna bir örnek, Urry'nin belirttiği, İngiltere'deki 'kırsal peyzajın' soylulaştırılarak, kırsal özelliklerinin fazlasıyla vurgulandığı, stereotipleşmiş bir köy yaşamı beklentisinin yaygınlaşmasıdır. 'Yuva' fikrine dayanan bir nostalji ile beslenen **yeni-yerelcilik** (*neo-vernacularism*) gibi akımlarda görüldüğü üzere, sadece tarihsel olanın değil, yerel olanın da **simgeleştirilmesi**, cemaat kavramına dayalı bir estetikleştirme de söz konusu olabilmektedir (a.g.e. 22, 215).

Toplumsal kimliği korumak adına yapılan, ve yeni gerçeklikler yaratabilen bu tür toplumsal soyutlamalar, koruma süreçlerini de belirlemektedir. Birçok yerdeki koruma gruplarının gücü, çok yüksek yoğunlukta, aynı zamanda da **korumaya değer 'tarih ve kültür'** addedilen değerlere bağlı olarak değişken olabilmektedir. Hayali bir 'öteki' ile karşıtlık içinde üç öğeyi, zaman, mekan ve belleği bir araya getiren duygu yapılarından ortaya çıkan toplumsal **kimliklerin** konfigürasyonları, mekan ve zamana ilişkin büyük miktardaki hareketlilikler sonucunda **dönüştürülebilmektedir** (a.g.e 227).

Tarihi ve Kültürel Çevrenin Ekonomik Dönüşümü

Kentsel ekonomi politiğin yeniden yapılanması

Sanayileşme sonrası Batı toplumlarında kamusal kent mekanının modernizasyonu, doğa, mekan ve zaman arasındaki ilişkileri yeniden yapılandırmıştır; doğal çevre

demiryolları tarafından düzleştirerek bir nevi 'kontrol altına' alınırken, '**peyzaj**' olgusu da, mekanda ileri itilen yolcuların izlediği bir dizi çerçeveli panorama haline gelmiştir; böylece seyahat olgusu ekonomik bir boyut kazanarak çevrenin turizm endüstrisinin malzemesi haline gelmesi süreci başlamıştır.

Castells'e göre çağdaş kent, sanayi kapitalizminin doğal yönü olan **toplu tüketim süreçlerinin** tamamlayıcısıdır. Evler, okullar, ulaşım hizmetleriyle beraber **boş zaman faaliyetleri**, insanların çağdaş sanayi ürünlerini 'tüketme' yollarıdır. Bir yandan kentsel inşaat süreçlerini finanse eden büyük şirketlerin oluşturduğu pazar gücü, bir yandan da kamu kuruluşları, kent yaşamını ve kentin fiziksel formunu etkilemektedir. Yerler (toprak ve yapılar) diğer mallar gibi alınır ve satılırlar, ancak kent çevresini yapılandıran pazarlar, insan gruplarının aldıkları ve sattıkları mülkü nasıl kullanmak istediklerinden de etkilenir. Bu süreçte mekanı yaşam çevresi veya kazanç aracı gibi farklı açılardan gören **gruplar** arasında **çıkar çatışmaları** ortaya çıkmaktadır (Giddens 2000: 510-511). Çıkarlarını ve kentlilik haklarını savunmaya girişen kentsel grupların kampanyaları ve diğer baskı eylemleri yaygınlaşmıştır.

1968'den sonra ortaya çıkan, feministler, çevreciler, azınlıklar gibi **kentsel sosyal gruplar** ve sivil hareketlerin kentsel yaşamda önemli kültürel etkileri olmuştur. Bunlar arasında, 'yüksek' ve 'alçak' kültür ayrımının belirsizleşmesi, alternatif kültürün gelişimi, kültürün politikleşmesi ve demokratikleşmesi sayılabilir.

İngiltere'de, 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında, hızlı bir **ekonomik dönüşüm** yaşanmıştır. Çöküş içindeki eski imalat endüstrilerinin yerine, **hizmet sektöründe** yeni istihdam alanları yaratma işine girilmiştir. Ekonomik yapıdaki çözülme, yeni post-fordist ekonomi ve desantralizasyon eğilimlerinin görüldüğü bu dönemde bu gelişme, ekonomik tabanı genişletme ve sosyal bütünleşmeyi destekleme aracı olarak da kullanılmıştır. **Yerlerin ekonomik temeline** dair kuramlar, **toplum ile doğa arasındaki ilişkiler yeniden sorgulanmış**, sosyolojinin ilk kuruluşundaki dayanak olan doğa – toplum ayrımı reddedilmeye başlamıştır. Bütünleşmiş doğa fikri, yukarıda anılan **çevre hareketi** ile de örtüşmüştür.

Hizmet sektörlerinin oluşması, büyümesi ve talebe göre daha sofistike biçimde çeşitlenmesi, toplumda **çalışma zamanındaki azalmayla** ve boş zaman etkinliklerine ayrılabilen paranın ve **kültür harcamalarının** artışıyla ilişkili olmuştur. Böylece, boş zaman, turizm, müzik, televizyon, sinema, yayıncılık, sanatlar gibi dalları kapsayan **kültür endüstrileri** gelişmiştir. Kültür endüstrileri, **bir yere ait olduğu varsayılan tarih ve kültürün yeniden sunumu ile de ilişkilidir** (Urry 1995: 211). Sanayileşme sonrası toplumun ayırdedici özelliklerinden biri, kodlanmış, **sistemik bilginin** üretiminin ve denetiminin, toplumun başlıca strateji kaynağı olmasıdır; tarihi – kültürel kaynaklar da bu bilgi bütünü içinde aynı işleve sahiptir. Söz konusu **hizmet sektörü** yatırımlarında coğrafi **yer seçiminin** öne çıkması ve bu sektörün meslek yaratım maliyetlerinin imalat endüstrisine göre sekize bir oranında daha az olması, şehirlerin turistleri, yatırımcıları ve onların **istihdam** ettikleri insanları kendilerine çekmek için sıkı bir **rekabete** girişmesine ve bu sektörde patlama yaşanmasına neden olmuştur. Bu sektörün bileşenlerin özellikle turizm endüstrisindeki büyümenin, **başka endüstrilerdeki büyüme ile yakın ilişkisi** vardır. Bölgelerin ziyaret edilmesi gereken güzel yerler olarak sunulması, bunların yaşanılması ve çalışılması gereken iyi yerler olduğu anlayışından gelmektedir (a.g.e. 212). Sunulan yaşam kalitesinden yarar sağlamak üzere, hızlı coğrafi devingenlik içindeki profesyonel ve idari meslek

gruplarının, bu şehirlerde yerleşmeleri, ve müteahhitlik çıkarları ile çatışabilecek derecede bu yerlerin kültürel çevrelerinin korunmasını destekledikleri gözlenmiştir.

Şehirlerin tarih ve kültürlerini pazarlaması, ekonomik ve fiziksel **kentsel dönüşüm**e katkıda bulunan bir strateji olarak **kültür politikasının** öneminin, ve kültürel kaynakların etkili bir biçimde kullanılması gereğinin gittikçe daha çok farkına varılmasından kaynaklanmıştır. Bu konuda Amerika'dan örnek alan Avrupa şehirlerinin, örneğin 1990 Avrupa Kültür Başkenti Glasgow'un, bu prestijli unvanı taşıması, yarattığı büyük sosyal hareketlenmenin gerçek ekonomik getirilerinin sorgulandığı uzun tartışmalara konu olmuştur.

1980'lerde İngiltere'nin turizm sektöründe yaşadığı bu dönüşüm, yerel yönetim iradesi, Avrupa Birliği'nden ve devletten fon bulma olanakları gibi faktörlerle desteklenmiş, insanların sinemadan çok müze gezdiği, her iki haftada yeni bir müzenin açıldığı, neredeyse her kentin bir **turizm stratejisi** geliştirmiş olduğu bir ortam yaratmıştır. Bu dönüşümün ilginç yönlerinden biri, artık işlevini yitirmiş ve önceleri itici bulunan endüstriyel çevrelerin, ilk endüstri devriminin gerçekleştiği ve de ilk kite dinlenme yeri olan **Lancashire**'da, burada da Wigan Pier Heritage Centre'da olduğu gibi, ilgi çekici bir tarihi ve kültürel miras olarak sunulmasıdır (a.g.e. 216).

Bir '**miras kentinin**' kurulması için, iyi korunmuş birçok yapı mirası, turistik amaçlara uygun kullanımlar ve yapıların tarihsel olarak anlam taşımaları gibi ön koşullar öne sürülmektedir. Yukarıda adı geçen türden **metruk yapıların yeniden işlevlendirilmesi**, kültür endüstrileri için çok uygun bir etkinlik olmaktadır. Eskiden, toplumun kültürel gelişimine yönelik bir kamu hizmeti olarak yapılan tarihi yapıları koruma ve gezme eylemi, ekonomik güçlerin etkisi ile dev bir endüstrinin parçası haline gelmiştir. Bu yönde aktif olan İngiltere genelinde, bugün 500.000'den fazla tescilli yapı bulunmaktadır. Aynı zamanda şehirleşme dinamiklerinin bakımsız ve boş bıraktığı merkezi mahallelerdeki eski yapılar, büyük kentlerde yaygınlaşan, **kentin geri kazanımı projelerinde**, yeniden kullanılmak üzere onarılmış ve çeşitli karma kültürel kullanımlar eşliğinde yüksek gelir gruplarının hizmetine verilmiştir. Başarılı olup olmadığı yoğun tartışmalara konu olan, rıhtımların kapatılmasının ardından işlevsiz kalmış Londra'daki **Docklands**'ın yenilenmesi girişimi, bunun iyi bilinen bir örneğidir (Giddens 2000: 519).

Sonuç olarak **yerler, malların ve hizmetlerin tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmakta**, insanların bir yere ilişkin anlamlı buldukları, endüstri, tarih, binalar, iklim, çevre, kimlik gibi şeyler, zaman içinde özellikle görsel açıdan tüketilmektedir. Bir yandan da bu süreç, kendi tepkilerini, toplumsal ve siyasal hareketler, koruma dernekleri vb gruplar şeklinde ortaya çıkarmaktadır.

Küreselleşme ve yerellik

Tarihi ve kültürel çevrenin ekonomide edindiği yeni roller, **yerel ve küresel arasındaki karmaşık bağlantılarla** da ilişkilidir. Uluslararası düzeyde örgütlenen kapitalist ilişkiler, anında iletişim imkanlarının mümkün kıldığı sermaye, insan, bilgi, imaj akışları sonucunda pek çok yerelliği dönüştürmektedir (Urry 1995: 103). Bir bölge, yerel tarih ve kültürünün kullanıma açmak ve küresel olarak gelişen ekonomi ve toplum içindeki yerini almak için yeniden yapılanmaktadır.

Yerelliklerin, bu ezici güç karşısında koruduğu bazı **üstünlüklerini** görmek ilgi çekicidir. Mekan, kapitalizm içinde ikame edilemeyen, homojenleştirilemeyen, bu nedenle de önem arzeden bir veri olmayı sürdürmektedir. Mekana nesnelere sıkıştırılmaz, mekan içinde ilişkiler kısıtlıdır ve sermayenin denetimi mekansal yerleşik düzene bağlıdır. Ayrıca, küreselleşme ile birlikte, yerel farklılıklar daha çok ayırt edilir olmaktadır. Büyük şirketler farklı yerlerdeki pazarlara göre işbölümü yapmaktadır. **Mahallenin önemi** ulusun önemini aşmakta, mimaride de uluslararası moderne göre yerel ve yerli (*vernacular*) yer ve biçim sembelleri ön plana çıkmaktadır (a.g.e. 101, 210). Mekansal sınırların kaybolması, belki şaşırtıcı şekilde, dünyadaki farklı yerlere duyarlılığı artırmaktadır. Bu aynı zamanda **'yer ve gelenek' havası yaratma gerekliliklerini** de hazırlamaktadır.

Seyahat olanakları sonucunda farklı çevreler görüp bunları **karşılaştırılabilen**, görsel ve **estetik bir yargı** geliştiren, genellikle profesyonel ve yönetsel mesleklerden kişiler, çevre kaygısı duymakta ve çevreyi koruyan turizm türlerini desteklemektedir. Turizmin, zaman içinde, 'öteki' üzerine kurulu kimlikleri, "yabancı kötü değildir" yönünde dönüştürme eğilimi bulunmaktadır. Bu, karşıtlık arayışına girmiş, farklı olanı keşfetmekten haz duyan bir tür **kozmopolitanizm** sayılır. Bağımsızlaşan zaman ve mekan açısından gereksizleşmiş gibi görünen **seyahatin** hala neden böyle yaygın olmasının gerekçesi, stilize biçimlerde, birer estetik performans olarak yaşanan bu haz duygusu olmalıdır.

Turizm ve kültürel mirasın ürünleşmesi

Sanayileşme sonrası toplumda yaygınlaşana kolektif nostalji ile yeni kentsel ekonomi politik bir araya gelince, **imge özelliği** gelişen kültürel mirasın bir **ekonomik ürüne** dönüşmesi doğal bir sonuç olmaktadır. Burada özellikle **turizm sektörünün tüketim kalıplarından** söz etmekte yarar vardır.

Turizm amaçlı tüketimi şekillendiren etkenler arasında, **modern yurttaşlık** anlayışının getirdiği **'tatil hakkı'**, zamanın satın alınabilmesi, ve sanayileşme sonrası toplumun, dünyanın her yerindeki başka kültür ve yerleri tüketme hakkını kendinde görmesi görülmektedir. Bu talepler, farklı yerlere duyulan merak, ilgi, empati ve sorumluluk gibi olumlu yönlerde de olabilmekte, ancak genellikle 'iyi bir tatil' için gerekli yüklü üretim ve tüketim faaliyetlerinin yol açtığı hassas dengeler yaratmaktadır. (a.g.e, 180, 227)

Tarihi ve kültürel çevrelerin imgeleşmesinde, "gündelik yaşantıyla karşıtlık içinde, farklı bir deneyimi belirten kentsel / kırsal peyzaj görünümüne kolektif olarak bakma eylemi"ni içeren **turist bakışı** (a.g.e. 181) etkilidir. Bakmak ve hayal kurmak üzere seçilen yerlere ilişkin, **medya imgeleri** yoluyla beklentiler kurulur ve görülen şeylerin yorumlanmasını yönlendirir.

Coğrafi mekanın sınırlı bir kaynak olması, ve 'çevre bozulmadan önce oraya gitme' kaygısı, **turizmin toplumsal sınırlarını** çizmektedir. Bu sınırlar da, tüketim etkinliklerinin niteliği de belirsizdir; bu yüzden, **turizm endüstrisi stratejisi** içinde çok çeşitli düzenlemeler gerekmektedir. Bu yelpaze içinde, çok sayıda turistin birlikte aynı manzarayı seyretmesine, kozmopolit ve kalabalık yerlerin çekiciliğine dayanan yaklaşımlardan, yalnız gidilerek ruhani bir deneyim yaşamayı yücelten, kirlenmemiş peyzaj arayışındaki romantik bakışa kadar farklılaşma bulunmaktadır. Bir yerin

fiziksel ve algısal kapasitesi de doğal olarak burada belirleyicidir. **En son aşamada**, kültürel ve anlam sistemi çeşitliliğini izlemeleri tavsiye edilir olmuştur; **turist rehber kitaplarında** didaktik ifadeler azalırken, onun yerine miras yorumlama etkinliği, müzelere de gezilecek malzeme de sağlayan yapay-olgular (*artefact*) aracılığıyla benimsenmiştir. **Turizmin evrimi**, kapitalizm öncesi 'örgütlü keşif'ten, ve kapitalizmin 'örgütlü kitle turizmi'nden, bu örgütsüzleşmiş, bölümlenmiş, esnek turizme dönüşüm getirirken, tarihin sonu tezini andıran bir biçimde, 'turizmin sonu' olarak nitelendirilmiştir (Urry 1995: 201, 206)

Turizm veya diğer hizmet sektörleri, bir yandan önceki bölümde değinilen türde estetik değerlerin yaşanmasını sağlayan bir haz kaynağı oluştururken, bu alışverişler vesilesiyle yerel ortamlara giren ziyaretçilerin bir **çevre sorunu** olarak görülmeye başlamıştır. Bu, altyapısal zorlanma veya tıkanıklık, tarımsal üretim örüntülerinde ve doğal peyzajda değişiklik, aşırı büyüklük ve geçici nüfusun kalıcı nüfusu katlaması gibi şekillerde kendini göstermiştir (a.g.e 252-253). Turist ziyaretleri ile bozulmaktan kaçan köy ortamlarının yakınında kurulmuş, köy halkını 'rahatsız etmeden istihdam eden' turist merkezleri, turistlerin aslında '**gerçek köyleri**' ziyaret etmekten hoşlanacak olması **çelişkisini** yaşamaktadır. Bu çelişki, yeşil ve sürdürülebilir turizm bilincinin yaygınlaştığı ölçüde, çevrenin ıslahına veya bozulmadan korunmasına yönelik kampanyanın gelişmesini sağlayacaktır (a.g.e. 250).

Yukarıda yer yer değinildiği üzere, bu metalaşma ve imgeleşme sürecinin beklenmeyen ve istenmeyen, toplumsal kimlikleri oluşturan özgün değerlerin kaybolmasıyla ilgili sonuçları yaşanmaktadır. '**Miras' görünümü** verilmek üzere **sterilize** edilerek izleyiciye yeniden sunulan tarihin doğurduğu sonuçları, son dönemde kültür turizmi alanında çok tartışılan bir mesele olup, turizmciler, korumacılar, ziyaretçiler, yerliler, vb çeşitli grupları karşı karşıya getirmektedir. Bu durum, Zukin'in ifadesiyle "görsel tüketimin düşsel peyzajına dönüşmüş" (aktaran Urry 1995: 37), yer kimliklerinin birer ürün seçeneği olarak sunulduğu tema parkları barındıran post-modern kentsel ortamlar yaratmaktadır.

Kültürel mirasın ürünleşmesinin katı eleştirmenlerinden **Hewison**, geçmişin bu promosyonunu kınayan, miras endüstrisine ilişkin ünlü incelemesinde, 'süregiden ve bu nedenle tehlikeli bir gerçek tarih ile geçmiş, ölü ve güvenilir bir **ambalajlanmış miras** arasındaki ayrım'a dikkat çeker: "geçmişin korunması, bugünün yıkılmasını gizlemektedir. Eğer tarihle gerçekten ilgileniyorsak tarihi, korumacıları korumaya gerek duyabiliriz. Miras, **yapmacık tarihtir**" (aktaran Urry 1995: 219).

Bu eleştiriye karşı en iyi bilinen savunmanın, Robert **Venturi** tarafından yapıldığı söylenebilir. Venturi, ABD'nin Las Vegas kentinin mimarisi örneği üzerinden, seçkin ve popüler kültür ayrımı yapan **zevk ahlakını kınamaktadır**.

Eco'ya göre, temsiliyet biçimlerinden ayrı, **yalın bir 'gerçeklik' yoktur**; günümüzde insanlar **hipergerçeklikte seyahatlere** çıkmakta, Küreselleşmenin minyatür olarak ortaya sunulduğu alışveriş merkezleri ve dünya fuarlarında, zaman – mekan sıkışmasının çok yoğun olduğu bu durumları yaşamaktadır (a.g.e. 204). Giddens, standart kaldırımları ve dükkanları ile banliyölerdeki arabalara kapalı ağaçlı çarşı yerlerinin, trafik anayolları kadar insani kentten uzak olduğunu, bunun yerine ilhamımızı insan ölçeği ile zarif tasarımın karışımı çeşitliliğe sahip eski kent alanlarından almamız gerektiğini salık vermektedir.

Günümüzde sorgulanan ve yeni 'okuma'lara açık bir tarih yaklaşımının geliştirilmesini sağlayan birçok çalışma yapılmaktadır. Çağdaş toplumların çoğulculuğu içinde, farklı tarih yorumlarının birbirleri üzerinde baskı kurmadan dile getirilmeleri mümkün olmalıdır. Ancak tarihi ve kültürel çevrenin eldeki gerçek kültürel kaynağı saklayan **mevcut fiziksel dokusunun**, farklı okumaları imkansızlaştıracak derecede müdahalelerle **değiştirilmesi**, bir kez kaybedilince yerine konamayacak **özgün değerlerin yitirilmesine** yol açacaktır. Bu kritik noktada, özgün değerlerin doğru değerlendirmeler ışığından belirlenmesi, çoğu kez belirli bir olgunluk ve ustalık gerektirmektedir. Öte yandan, insan etkinliği doğal dünyayı yeniden şekillendirmeye devam ettikçe ve **doğal olan ile olmayanın sınırları** kayboldukça, çevredeki fiziksel **müdahalelerin de tarihin doğal bir parçası** haline geldiğini kabul etmek gerekebilecektir; bu durumda, birbiriyle geçişmiş durumdaki tarihi olan ile olmayanı yargılama işi, daha da büyük bir ustalık işi olacaktır.

Türkiye Özelinde Değerlendirme

Türkiye'de, tarihi ve kültürel çevrenin sanayileşme sonrası toplumlarda geçirdiği yapılanma süreçleri bazı farklılaşan yönleri ile ve görece daha geriden takip edilmektedir. Fakat son derece **dinamik** bir ülke olmasına koşut biçimde, bu sürecin ivmelenen bir hızda ilerlediğini, toplumun aynı tehlikeli belirsizlikler ile dönüştüğünü görmek mümkündür.

Ülkemizde son derece zengin bir kaynak niteliği taşıyan tarihi ve kültürel çevre, bugün sanayileşmesinin tamamlanmamış, geçiş süreci ülkelerinde görülebilen kent ve çevre sorunlarıyla baş başadır. Bunun bir boyutu; kültür varlığı, koruma ve kamu yararı kavramlarına ilişkin yeterince bilinçlenmemiş, tarihi alanlardaki sosyal dokunun ve aidiyet duygusunun kentleşme ve göçler ile kesintiye uğradığı bir toplum yapısına bağlı olan insan kaynaklı kullanım sorunlarıdır. Diğer bir boyutu ise, kentsel rant artışını ve kaçak yapılaşmayı kolaylaştıran planlama süreçleri, korumaktan çok yıkmaya ve yenilemeye yönlendiren imar düzenidir. Ayrıca, korumanın mevcut ekonomik dinamikler içinde **pahalı bir iş olması ve alt – orta sınıfları yabancılaştıran soylulaştırma (gentrification)** süreçleri de birer etkidir. İngiltere'de tescilli 500.000'den fazla yapı bulunurken, daha büyük bir tarihi ve kültürel çevre kaynağına sahip Türkiye'de bu miktarın 90.000'in altında kalması da yasal koruma politikalarının düzeyine ilişkin bir göstergedir. Bu konuyu, toplumsal eğitim ve kültür düzeyiyle; toplumun yakın geçmişte yaşadığı, II. Dünya Savaşı sonrası travmatik kentsel yıkımlar gibi kolektif psikolojilerle; ve toplumun buna tepki kapasitesi ile çok ilişkili olduğu hatırlanmalıdır.

Ancak Türkiye'de de **dünyadaki sosyo-ekonomik süreçlerin benzerleri** yaşanmış ve yaşanmaktadır. Bunlar arasında birkaç örnek olarak; geçmişten gelen **inanç temelli gelenekler** şeklinde kendini gösteren **'toplu bakış'lar** (topluca ziyaret edilen cami, türbe, yatır, kutsal sayılan doğal oluşumlar, vb); İstanbul, Bodrum ve Antalya gibi imgeleşmiş turizm destinasyonları; medya, moda, müzik ve eğlence piyasasında, televizyon dizilerinde bir **popüler kültür** ve **tüketim malı** olarak nostaljinin pazarlanması; toplumun bir bölümü için teknolojik kaynaklara erişilebilirliğin artması; gençlerin harcama kapasitesinin artması; ve önceden kalıpları kurulmuş yaşam

tarzlarına öykünmeler, bireysel ve **kollektif geçmişimizi yeniden düzenleme etkisi doğurmaktadır.**

Kültür mirasının **turizm ve kentsel ekonomik gelişme ilişkisi** daha yaygın olarak anlaşılmaya ve kabul görmeye, kent yönetimlerinin stratejilerinde daha çok yer edinmeye başlamıştır. Bunun sağlıklı ve başarılı şekilde, korunması gerekli kültürel miras değerlerini bozmadan gerçekleştirecek sosyo-ekonomik, kültürel altyapı ve eğitim düzeyi henüz oldukça yetersizdir. Burada son dönemin, **Tarihi Kentler Birliği** gibi, yerel yönetimler arasında kent buluşmaları yoluyla düzenli iletişim ve rekabet yaratan yapılanmalar, gelecekte izlenmeye değer gelişmelerdir.

Sonuç

Taihi ve kültürel çevrenin geçirdiği çeşitli toplumsal yapılanma süreçleri, sonuçları ve değerlendirmeleri ile birlikte yukarıda anlatılmıştır. Sonlandırırken kısa bir değerlendirme yapmak adına, Robins'in deyişiyle, "yersiz zamanlar için tutarlı yer kimliklerinin kurtarılması" (Urry 1995: 233) gerekliliği vurgulanabilir.

'Küresel köy' teriminde açık bir ifade bulduğu üzere, iletişim ve seyahat imkanları ile turizm olgusunun toplumsal psikolojilerde oluşturduğu dönüşüm sonucunda, mahalle gibi küçük ölçeklerde yaşanan **'yerellik' ve 'yerlilik' hisleri**, bütün dünya ölçeğine yayılmakta, hatta aynı hisler yerkürenin kendisine bile mal olmaktadır. Kültürel çeşitliliği ve zenginliği ile birlikte algılanabilen ve takdir edilebilen, kültürel miras değerlerini koruyan bir dünya nosyonu olduğu sürece bu olumlu bulunabilir. Robins'in aradığı tutarlılığa sahip, ancak dünyayı ve varoluşu bütün çelişkili halleriyle kabullenebilen bir çevresel ve toplumsal değerler sistemi başarılması halen ümit edilmektedir. Bu durum, 'dünya mirası' kavramının önemini bir kez daha pekiştirmekte ve güncel kılmaktadır.

Kaynaklar:

1. Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen & Turner, Bryan S., **The Penguin Dictionary of Sociology**, Penguin Yayınları, 1984
2. Ahunbay, Zeynep, **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, YEM Yayınları, İstanbul 1996
3. Bianchini, Franco & Parkinson, Michael (ed.), **Cultural Policy and Urban Regeneration: The Western European Experience**, Manchester University Press, Manchester & New York, 1993
4. Emcan, Mert, **Tüketim Malı Olarak 'Nostalji'**, Radikal Gazetesi, 22 Mayıs 2005
5. Gökçe, Birsen, **"Toplum Bilimi ve Çevre"**, iç: Y. Ertürk (der.), **Toplum ve Çevre**, Sosyoloji Derneği, Ankara, 1993, sf.13-22
6. Giddens, Anthony (yay. Haz. H.Özel, C.Güzel), **Sosyoloji**, Ayraç Yayınları, Ankara 2000 *
7. Kahya, Nimet Candaş & Sağsöz, Ayşe, **'Kentsel Sitlerde Değişim: Doğu Karadeniz Bölgesi Kentsel Sitleri'**, Planlama Dergisi, Şehir Plancıları Odası yayını, Ankara Aralık 2004
8. Madran, Emre & Özgönül, Nimet, **Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması**, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara 2005
9. T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı 660, 5.11.1999
10. Urry, John (çev. R. Ögdül), **Mekanları Tüketmek**, Ayrıntı Yayınları, 1995 *
11. UNESCO Dünya Mirası Üzerine (*About the World Heritage Center*)
<http://whc.unesco.org/en/about/>
12. World Heritage and contemporary architecture: Towards new conservation standards
http://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=82&id_news=126
13. 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/default_tr.asp?belgeno=52233
14. Gauntlett, David, **Media, Gender and Identity: An Introduction**, Routledge, London & New York, 2002
<http://www.theory.org.uk/giddens1.htm>

* Bu kaynaklar makalenin kavramsal altyapısını oluşturmakta daha ağırlıklı bir rol oynamıştır.

